

El català en la premsa local del primer terç del segle XX. El cas d'Algemesí

The Catalan in the local press in the first third of the 20th. century. The case of Algemesí

LLUÍS ESCARTÍ CARRASCO
llescarti@gmail.com

Universitat d'Alacant

Resum: El present treball és un estudi sobre quatre setmanaris bilingües d'Algemesí (València) del primer terç del segle XX: *Pim, Pam, Pum* (1911), *La Canariera* (1913), *La Ribera* (1917) i *Llevant* (1931); tot parant una atenció especial als aspectes lingüístics, sociolingüístics i literaris. En una primera part hi ha una contextualització de la premsa valenciana de principis de segle, en la qual s'estudien les publicacions locals, la premsa en català, la premsa satírica i la d'ideologia valencianista, així com les seues característiques i publicacions més destacades. En la segona part del treball s'analitza les quatre publicacions objecte d'estudi: la seua ideologia, els temes i continguts tractats, els gèneres, així com els aspectes lingüístics més destacats pel que fa a l'ús del català. Així mateix, es posen en relació amb el tipus de premsa del moment i amb el context polític, social i cultural.

Paraules clau: premsa local, premsa en català, publicacions periòdiques, premsa valenciana, publicacions Algemesí

Abstract: The present paper analyzes four bilingual weekly newspapers published in the first third of the twentieth century in Algemesí (Valencia, Spain): *Pim, Pam, Pum* (1911), *La Canariera* (1913), *La Ribera* (1917) i *Llevant* (1931); specially focusing on linguistic, socio-linguistic and literary aspects. In the first part there is a contextualization of Valencian press in the beginning of the twentieth century containing a study of local publications, Catalan press, satiric press and political Valencianism press, where characteristics and main titles are reported. The second part analyzes the four publications mentioned: ideology, themes, contents, genres... aswell as most important language issues regarding the use of Catalan. They are also related to the press of that time and to the political, social and cultural context.

Keywords: local press, Catalan press, periodicals, Valencian press, publications in Algemesí

DATA PRESENTACIÓ: 14/10/2015 ACCEPTACIÓ: 07/12/2015 · PUBLICACIÓ: 26/12/2015

1. Introducció

La premsa és una de les fonts de documentació més interessants per a estudiar la història, la cultura i la llengua d'una comunitat. No obstant això, al País Valencià, no són gaire abundants els estudis monogràfics centrats en publicacions periòdiques passades, llevat d'alguns casos de diaris cèlebres i amb molta difusió, com és el cas d'«El Pueblo. Historia de un diario republicano, 1894-1939», d'Antonio Laguna Platero. Així doncs, a nivell de publicacions locals o comarcals, de difusió més restringida, el panorama de la recerca és quasi insignificant, excepte alguns catàlegs locals i comarcals que s'han elaborat en les últimes dècades.

No obstant, l'estudi d'aquests diaris i revistes locals oblidats pot aportar molta llum sobre la situació política, social, econòmica, cultural i lingüística d'un entorn concret. Aquests textos desenterrats poden ajudar-nos a conèixer millor la nostra història i a recuperar la tan valorada recentment memòria històrica.

Per això ens hem proposat estudiar les quatre publicacions periòdiques informatives editades a Algemesí abans de la Guerra Civil que encara es conserven: *Pim, Pam, Pum* (1911), *La Canariera* (1913), *La Ribera* (1917) i *Llevant* (1931), tot descartant el *Salus Infirmorum* (1925) pel seu caràcter exclusivament religiós. Aquests quatre setmanaris encara no havien estat estudiats en profunditat i a penes se sabia alguna cosa dels tres primers, llevat de breus apunts revelats en algunes publicacions locals. Només de *Llevant* s'havia fet una edició anastàtica el 1989 amb una introducció a cura de Marc Jesús Borràs i Vicent Josep Escartí.

A banda de la informació històrica que aporten, aquests setmanaris són valuosos perquè tots ells contenen textos en català de diferents gèneres, estils, temes i ideologies, els qual poden ser molt útils per als estudiosos de la llengua i la literatura, en una època de gran escassetat pel que fa a la producció periodística i literària en la nostra llengua.

Per tot això, el que ens proposem és analitzar l'ús de la llengua d'aquestes publicacions, tot relacionant-lo amb el panorama sociolingüístic i literari del moment.

2. La premsa valenciana (1900-1931)

2.1. Cap a un nou model, la premsa de masses

En un context històric, polític, econòmic i social de grans canvis al País Valencià del primer terç del segle XX la premsa esdevé un element central fonamental. La nova societat capitalista de masses ve acompanyada d'una nova cultura i comunicació de masses, afavorida per una sèrie de factors, com la reducció de l'analfabetisme, l'augment de l'associacionisme i la participació pública de la ciutadania, els nous avenços tècnics, etc. Les diferents organitzacions (partits polítics, grups

de pressió econòmics, organitzacions de treballadors, Església¹, confraries, entitats mercantils i culturals, institucions esportives...) miren de crear els seus òrgans de comunicació per a difondre la seua ideologia i informar de les seues activitats.

La premsa, encapçalada pels grans diaris de masses, experimenta una sèrie de transformacions respecte del model del segle anterior.²

Entre 1900 i 1920 es produeix a Espanya un increment d'un 70% en el nombre de periòdics de tota mena (Gómez Mompart 1992: 85) i la ciutat de València passa de tenir 59 capçaleres el 1900 a 133 el 1913 (Laguna 1999: 254). Aquest *boom* de la premsa és afavorit per les noves possibilitats tècniques, com la proliferació de les rotatives (de 36 a 81) i les linotípies (de 15 a 313) a tot l'Estat entre el 1913 i el 1920. Amb tot, la tirada total el 1915 és d'1,2 milions de diaris, molt modesta si la comparem amb altres països europeus, en els quals un sol diari ja podia superar aquesta xifra.

Segons Gómez Mompart (1992: 41) la ciutat de València és un dels set nuclis inicials de la premsa diària de masses a Espanya (1913-1920) amb una mitjana de vuit diaris, el mateix nombre amb què comptava la ciutat d'Alacant, i al voltant de 100 publicacions de diferent periodicitat. A la resta de la província de València, aquesta xifra oscil·lava entre quinze i vint, encara que amb molta menys tirada (Laguna 1990: 207). El fort arrelament de la premsa local a tot l'Estat frena la implantació de grans diaris *nacionals* de Madrid, a diferència del que ocorre en els països veïns. Trobem, per tant, un sistema desestructurat a nivell de l'Estat, per una banda, i del País Valencià, per una altra, ja que poques publicacions tindran aquest abast global i superaran el marc local o, en tot cas, provincial.

Quant a la regulació del sector, aquesta es basava en la Llei d'Impremta de 1883, inspirada en la Constitució de 1876, que garantia la llibertat d'expressió, tot i que aquesta se suspenia cada cop que algun dels aparells de l'Estat se sentia amenaçat. Així doncs, la censura, el tancament de mitjans i el processament judicial dels seus responsables van ser constants en aquestes dècades, encara que molt més freqüents durant la dictadura de Primo de Rivera.

2.2. La premsa local

A banda de les ciutats de València i Alacant, també van aparèixer nombroses publicacions periòdiques de tot tipus en les localitats valencianes més desenvolupades econòmicament³. Entre aquestes hi destaquen, amb més de deu publicacions en el període 1836-1939, les poblacions d'Alcoi, Orihuela, Elx, Novelda, Monòver, Dénia i Elda en la província d'Alacant; Morella en Castelló, i Requena,

1 El 1920 hi havia 339 publicacions catòliques declarades a Espanya (Gómez Mompart, 1992: 235)

2 S'imposarà l'anomenat *New Journalism*

3 Com a xifra orientativa tenim les 500 capçaleres publicades en el País Valencià entre 1836 i 1939, segons Chulvi (1990: 534)

Gandia, Xàtiva, Ontinyent, Sueca, Alzira i Carcaixent, en València. La comarca de la Ribera, si hi afegim Cullera i Algemesí que també tenien diverses publicacions, és una de les més dinàmiques en aquest sentit. Hi trobem els títols següents entre 1900 i 1931:

- **Alzira**⁴. *La Libertad*, “semanario republicano, artístico y literario” (1900); *El Defensor*, “Órgano de la Unión Republicana del distrito de Alcira-Alberique” (1903); *La Verdad*, “semanario monárquico” (1904); *La Acción*, “semanario republicano autonomista” (1908); *Entre Naranjos*, “semanario científico, literario y festivo” (1913); *Igualdad*, “semanario de Alcira” (1920); Óyeme, “órgano de acción religiosa y social de la parroquia de San Juan” (1920); *Ba-ta-clan*, “semanario satírico independiente” (1922); *Fraternidad*, “semanario republicano” (1919-1921); *La Metralla*, “semanario independiente, literario, comercial y de informaciones” (1924); *El Heraldo de Alcira*, “Semanario de Unión Cultural, no político, literario y de información” (1924, 1927, 1928); *El Riberense* (1925); *El Monitor*, “semanario cultural de noticias y anuncios” (1927).

- **Sueca**⁵. *El Estandarte*, “revista escolar de ciencias, artes y literatura; órgano del Colegio de 2ª Enseñanza de la ciudad de Sueca” (1900); *El Arrocero*, “periódico exclusivamente dedicado a la defensa de los intereses regionales” (1900); *Sancho Panza* (1902); *Ramasot* (1904); *La Defensa* “órgano de las sociedades obreras de la Ribera del Júcar (1905); *La Opinión* “eco de la región arrocera y defensor de sus intereses materiales” (1908-1909); *El Sueco*, “semanario ilustrado” (1909-1936); *El Germinal* (1910); *El Palleter* (1913-1919); *La Hoja Parroquial* (1915-1940); *Boletín Arrocero*, “órgano de la granja arrocera de Sueca” (1915-1922); *La Ribera*, “periódico defensor de los intereses morales y materiales del distrito de Sueca-Ruzafa” (1919); *P.A.X.* (1922); *El Anunciador Comercial*, “semanario cultural de noticias y anuncios” (1922-1935); *La Verdad* (1923-1930); *Boletín Arrocero*, “órgano de la Unión de Agricultores Arroceros y de la Cámara Arrocerera de Sueca” (1925-1926); *República*, “semanario republicano órgano del distrito de Sueca-Ruzafa” (1930).

- **Carcaixent**⁶. *Alma Joven* (1908); *El Canari* (1909); *El Eco del Júcar* (1909); *El Rebelde* (1910), *Nuevo Día* (1915), *Juegos Florales* (1915), *Luz y Verdad* (1915), *Auras Carcagentinas* (1921); *Boletín de la Real Esclavitud de Nuestra Señora del Carmen* (1920-1927); *Gaceta del Congregante* (1920-1922); *El Ramillete* (1921); *Boletín de la Adoración Nocturna* (1923-1924); *La Ribera* (1923); *Juvenal*, “revista de Paz, de Cultura y Deporte” (1923); *La Hoja Parroquial* (1924); *El Ramillete Parroquial* (1925); *C.I.D.* “Cultura, Información, Deportes” (1925); *El Juzgado Municipal* (1929); *La Ribera* (1930); *Renovación* (1931); *Juventud* (1931).

4 Per a més informació consulteu Lairón i Vercher (2004). *Catàleg de les publicacions periòdiques d'Alzira (1856-1976)*. Alzira: Ajuntament d'Alzira.

5 Per a més informació consulteu CARRASQUER, A. [et al.] (1984). «Catàleg de premsa periòdica a Sueca 1868-1984». Quaderns de Sueca (juny).

6 Per a més informació consulteu IRANZO, J.; OROVAL J.L.L. (1994). «Estudi de dos setmanaris de Carcaixent *El Avance* i *Juventud* (juliol-novembre de 1933)». Al-Gezira, num.8

- **Cullera**⁷. *Enseña de Cullera*, “periódico independiente de toda idea política” (1912); *Juventud*, “órgano de la juventud republicana” (1914); *Hélices* (1928); *Adelante*, “órgano de los exploradores de Cullera” (1917); *La Moliná*, “semanario festivo internacional” (1921); *Campaña Tiflófila* (1923); *Sucrona*, “revista semanal anunciadora” (1923); *Verdad Obrera*, “semanario obrero” (1923); *Cullera*, “revista mensual literario-musical y de anuncios” (1931).

Aquestes publicacions, tal i com indiquen els seus títols i subtítols, segueixen els models de premsa de l'època: política, científic-literària (que hui anomenaríem *cultural*), satírica, d'actualitat, corporativa, religiosa, etc. i el castellà n'és l'idioma àmpliament majoritari. Entre la premsa política, la més nombrosa, trobem les diferents ideologies existents, com la liberal-conservadora, la liberal-progressista, la demòcrata, la republicana, la carlina i l'obrera. També és destacable la gran presència de publicacions religioses, la qual cosa ens dóna a entendre l'interès de l'Església per mantenir la seua hegemonia ideològica front a les noves idees.

2.3. *La premsa en català*

L'ús del català en la premsa del País Valencià de principis de segle XX és molt minoritari. No obstant això, va tenir una gran rellevància en alguns gèneres, com la premsa satírica, la literària, la festiva o la valencianista-nacionalista.

Pel que fa a la literatura, la premsa periòdica va ser el suport ideal per a acollir textos literaris breus, com poemes, contes o articles d'opinió, que difícilment podien ser publicats en llibres, donada la situació sociolingüística de l'època. Per això, suposava una gran oportunitat per als autors d'arribar a un públic massiu, que possiblement no era consumidor de llibres en català. D'ací, la importància de la premsa periòdica com a difusora de la literatura en llengua pròpia.

Escassament influenciada pel corrent renovador modernista, aquesta literatura era majoritàriament *pairalista*, caracteritzada per l'exaltació del món local i rural, «que trobava en el paisatge una certa herència llorentina, encara que desarqueologitzada» (Fuster 1980: introducció) i d'estètica conservadora. En la narrativa, a banda d'aquesta tendència costumista, també trobem la de fulletó, basada en temes amorosos i sentimentals i la d'influències modernistes.

2.3.1. *La premsa satírica*

La premsa satírica valenciana del segle XX continua un model iniciat el segle anterior, caracteritzat pel to àcid i burlesc, un ús generalitzat del català, una gran acceptació per part del públic i una descurança per l'idioma. Era una premsa per a divertir però també per a transmetre una ideologia

7 Extret de Blasco (1983)

política, que principalment fou progressista (liberal o republicana, segons l'època) però que també utilitzaren els conservadors i carlins posteriorment. La primera publicació periòdica en català al País Valencià, al segle XIX, és *El Mole*, una revista satírica d'ideologia liberal avançada que aparegué en diverses etapes entre el 1837 i el 1870 per denúncies i suspensions governatives o eclesiàstiques. Els seus responsables foren Josep Maria Bonilla (director) i Josep Bernat i Baldoví i va arribar a tenir 3.000 subscriptors. Altres periòdics successors d'*El Mole* van ser *La Donsayna* (1844), *El Tabalet* (1847) i *El Sueco* (majoritàriament en castellà), tots tres publicats per Baldoví; *El Saltamartí* (conservador), *El Tio Nelo*, *L'Ametralladora Carlista* (1871), *El Pare Mulet*, *El Palleter* (nascut el 1884, d'ideologia carlina, arribà a una tirada de 50.000 exemplars), *La Traca* (1884), *La Fam* (1889), *La Moma* (1885), *El Tio Garrote* (1885), *El Borinot* (1889, Alzira), *La Degolla* (1890), *El Espolsaor* (1890), etc.

Aquest model de publicació reflectia una visió diglòssica del català⁸, en la mateixa línia de la tradició sainetera i la literatura de canya i cordell, sense cap voluntat restauradora. El seu model de llengua era l'anomenat *català que ara es parla* que, front al dels partidaris del *català acadèmic* pouat de la tradició literària, defugia de la necessitat d'una llengua literària comuna allunyada de la realitat i «preferia acceptar interferències lingüístiques i les solucions gràfiques del castellà» (Ferrando i Nicolàs, 1993: 158). En realitat, la tria de la llengua venia motivada per una finalitat política (connectar amb el públic i fer arribar millor el missatge), humorística i literària (poesia jocfloral o sobre temes locals). En aquest sentit Aracil (1968)⁹ afirma que «la llengua és un dels signes més evidents de classe en la València del XIX i, per tant, el fet d'emprar absolutament el castellà hagués suposat un distanciament de les classes baixes, que pretenien guanyar-se per a fins polítics».

A banda d'aquest gènere, en el segle XIX a penes hi ha publicacions periòdiques en català: *La Reforma Social* “periòdic bilingüe col·lectivista i anticlerical”, dirigida per Joan Baptista Carles i *El Chornaler*, òrgan de la Societat d'Obrers de Vila inscrita en la Primera Internacional.

Aquesta premsa satírica en català, menyspreada pels intel·lectuals, que distreia, informava, criticava i denunciava, continuarà encara amb vigor en el primer terç del segle XX amb unes característiques molt semblants. Proliferen així nous periòdics de diferent ideologia, com el literari *La Degolla* (reedit el 1901), el republicà *La Senserrá* (1904), els de temàtica fallera com *Anfora Històrica* (1901) o *El País de la Fam* (1904); i continuen altres com el carlí *El Palleter*. Però sens dubte, la sensació va ser la reedició el 1912, després de diversos intents, de *La Traca* per part de Vicent M. Carceller, que va ser suspès pel govern el 1924 i va donar lloc a *La Sombra*. Aquest, va patir la mateixa sort i va originar *La Chala* el 1926. Però *La Traca* va tornar el 1930 per a convertir-se en, segons Laguna (1990: 294) la

8 Fins i tot els seus autors, com Baldoví o Bonilla, concebien que la llengua pròpia per als assumptes “seriosos” era el castellà (Casanova i Laguna, 1991: 289)

9 Vist a Ramos (1992: 942).

primera i única publicació de masses del periodisme valencià¹⁰, amb una tirada setmanal de 500.000 exemplars per a tota Espanya (dels quals 70.000 destinats a Barcelona) i una traducció al castellà. *La Traca* era bilingüe, antimonàrquic, anticlerical i molt visual amb fotografies i moltes il·lustracions, bona part d'elles de contingut eròtic.

A Alacant també va triomfar la premsa satírica amb *El Cullerot Alicantí* (1900-1911), *El Cacabuero* (1898-1913) i la popular revista progressista *El Tío Cuc*, publicada en dues èpoques (1914-1918 i 1923-1936).

2.3.2. La premsa valencianista

A principis del segle XX, un nou tipus de premsa en català veuria la llum: la premsa valencianista, atida per un regionalisme naixent i burgés apadrinat per la societat «literària, patriòtica i política» *València Nova*, fundada el 1904. Així doncs, el 1906 apareixia el butlletí *València Nova*, un any després *Lo Crit de la Pàtria* i el 1908 *Renaiximient* i *Terra Valenciana*, tots ells compromesos amb la cultura i la llengua dels valencians i a favor de l'autonomia.

En la dècada següent la tendència continuarà, amb publicacions com la revista mensual de la *Societat de Amadors de les Glories Valencianes* (1911) i *El Cuento del Dumenche* (1914), de caire literari; *El Crit Valensià* (1912) i *El Crit de la Muntanya* (1922), de temes agrícoles; *Joventut Valencianista* (1913), *València* (1913) i *Patria Nova* (1915), les tres nacionalistes; *El Micalet* (1913) i *La Barraca* (1913), de caràcter regionalista moderat; així com col·laboracions en català a les pàgines de *La Correspondencia de Valencia*.

Sobre aquest nou model de premsa Pérez Moragon (1982: 8) afirma que:

«Els periòdics valencianistes, tots ells ben modestos i generalment d'una durada curta, no podien escapar a la confusa efervescència que, com és natural, acompanyà el naixement del valencianisme polític. Qüestions de terminologia, d'ortografia, de filiació lingüística del valencià, límits de les aspiracions polítiques –regionalisme, nacionalisme– creació i desaparició d'entitats...»

Durant la dictadura de Primo de Rivera cal destacar la revista cultural *Cultura Valenciana* (1926), la revista *Germania* (1925) i «la millor revista literària feta al País Valencià» (Pérez Moragon, 1982: 11): *Taula de Lletres Valencianes* (1927), que al llarg dels seus 38 números va comptar amb les col·laboracions de Carles Salvador, Artur Perucho, Miquel i Enric Duran i Maximilià Thous, entre d'altres, sota la direcció d'Enric Navarro Borràs, Adolf Pizcueta i Francesc Almela i Vives.

¹⁰ Relativitzant així el volum i la importància dels principals diaris informatius que hem comentat anteriorment, com *El Diario de Valencia*, *Las Provincias*, *El Mercantil Valenciano* o *El Pueblo*.

Amb la caiguda de Primo de Rivera les reivindicacions autonomistes i nacionalistes prengueren força i van rebre el suport de noves publicacions com *Acció Valenciana* (1930), publicada per l'entitat estudiantil universitària *Acció Cultural Valenciana*, en la qual van col·laborar joves com Manuel Sanchis Guarner, Francesc Carreres o Emili Gómez dirigits per Felip Mateu i Lluís Querol, successivament. L'altra publicació important valencianista és *Avant* (1930), òrgan de l'*Agrupació Valencianista Republicana* (AVR), dirigida per Pizcueta i en la qual signaven escriptors del nivell de Thous, Salvador, Perucho, Almela i Vives o Durán Tortajada.

En temps de la República les publicacions valencianistes guanyen importància. *El Poble Valencià* (1931), vinculat ideològicament a la DRV, reclama la necessitat de l'autonomia, mentre que el setmanari *El Camí* (1932) és el promotor de l'encontre d'intel·lectuals que signaren les Normes de Castelló, una unificació ortogràfica que ja es venia demanant des de les pàgines de *Taula de Lletres Valencianes*.

3. La premsa d'Algemesí

3.1. *Pim, Pam, Pum*¹¹

El setmanari *Pim, Pam, Pum* -*Periòdic intermitent, que soltarà pilotà quant li pase per... lo cap*- és una publicació d'opinió política amb continguts satírics i humorístics al servei dels interessos de l'Ajuntament carlí. El tema fonamental és l'atac a l'impost de *consums* i a l'oposició liberal, a la qual acusen de ser-ne la responsable. Segons Navarro Cabanes (1928: 113) es van publicar vuit números (entre el 29 de gener i el 8 de març de 1911), encara que només se'n conserva el primer.¹²

3.1.2. *El català en Pim, Pam, Pum*

Cinc dels dotze articles de *Pim, Pam, Pum* estan escrits en català, un 42%. No obstant això, aquest aparent bilingüisme quantitatiu presenta algunes particularitats.

En primer lloc, advertim una visió diglòssica, ja que el castellà és la llengua triada per a tractar els temes polítics i ideològics de més pes; la que s'utilitza en els articles argumentatius. Per contra, el català és la llengua usada per a la narrativa: «Notisies consumeres» i «Crònica consumera», encara que aquests textos tenen una forta càrrega ideològica; i per a l'humor i la paròdia «Anunsiants» i l'efemèride (sense títol). A més, també hi ha un article breu acusatori (sense títol) de caràcter *groc* i anònim. La justificació d'aquest fenomen rau en la tradició, ja que fins a l'aparició de la premsa

11 Referències bibliogràfiques: Navarro Cabanes (1928: 113), Ribelles Comín (1915: 791) i Givanel i Mas (1931: 12).

12 Es conserva en l'hemeroteca Municipal de València (Catàleg Navarro Cabanes 46/563) i n'hi ha una còpia a la Biblioteca Municipal d'Algemesí.

valencianista a principis del segle XX a penes s'havien publicat textos *seriosos* de contingut polític en català en la premsa periòdica, mentre que l'oferta de textos satírics, humorístics i literaris era més abundant.

D'altra banda també hi trobem alguns detalls que ens poden orientar per a comprendre la situació sociolingüística de l'època, com ara la castellanització de les elits burgeses (coneguda com a *coentor*). L'article «*La Piña*» és una paròdia de la societat instructiu-recreativa local amb el mateix nom que va estar activa entre el 1907 i el 1917¹³. L'autor *Melphomene*¹⁴ ridiculitza els membres d'aquesta agrupació per ser suposadament elitistes, *snobs*, refinats i pretensiosos en les seues inquietuds culturals:

«La Piña...! Cuanta poesía, gracia y chic en Sierra ese nombre solo.
Sentro de reunión de la *higa-life* del pueblo; tertulia a la que concurre lo mejorsito de cada casa.
[...] Venid los amantes de la siensia, de las artes y de cuanto abraza el saber humano y confeseu vuestra impotencia ante el genio de estos superhombres que se plantan en la asera de la sociedad repantigados sobre peladas butacas de mimbre blanco en pleno mes de Noviembre.
Pasad por su puerta el día de S. Pedante y quedareis magnetisados ante la esplendides de la iluminación, el olor de los boñigos y los acordes del órgano de manilla que amenasa sus *suarés*.»

Un recurs destacable per a ridiculitzar els membres de *La Piña* és l'ús d'un castellà amb fonètica valenciana: *grasia, ensierra, mejorsito, sosios, alsarse, sociedad, magnetisados*; probablement per a parodiar el fet que s'expressaren en castellà com a signe de distinció, encara que amb un accent marcadament valencià.¹⁵

Aquesta diglòssia també succeïa en l'administració i les forces d'ordre públic, tal i com veiem a un fragment de «Notisies Consumeres»: «Però l'atraparen els del pincho, y tras el diálec consabut de ¿que lleva V. Ahí —perquè han de saber vostès qu'els consumidores parlen en castellà [...]».

3.2. *La Canariera*¹⁶

El setmanari *La Canariera - Semanario bilingüe de la cáscara amarga y órgano de la moral en Algemesí y su término* - és una publicació d'opinió política d'estil *groc*, fonamentada en l'atac personal (i no en l'argumentació i en el debat d'idees) i en la difamació, amb alguns continguts satírics i humorístics.

13 Entre les activitats que duen a terme, Ferragud i Olivares (2007) en destaquen les cavalcades, els balls de disfresses o una funció benèfica en favor dels morts de Melilla, en que participaren algunes cupletistes al Teatre Escalante.

14 L'ús d'aquesta signatura, que al·ludeix a la musa grega de la tragèdia, parodiaria les inquietuds culturals de *La Piña*.

15 Precisament és en aquesta època quan la burgesia rural comença a adoptar el castellà com a llengua habitual

16 Referències bibliogràfiques: Ribelles Comín (1915: 773), Navarro Cabanes (1928: 124), Givanel i Mas (1931: 12), i Blasco (1983: 853)

El tema fonamental és la defensa de l'equip de govern de l'Ajuntament davant la crítica situació política originada amb la dimissió d'una part dels regidors carlins, així com l'atac personal d'aquests i dels opositors liberals. Segons Navarro Cabanes (1928: 124) es van publicar «uns sis números» l'any 1913, encara que només se'n conserven els dos primers¹⁷.

3.2.1. *El català en La Canariera*

Tot i que el subtítol parla de «semanario bilingüe», l'ús del castellà a *La Canariera* és majoritari: el 77% dels articles. Entre els sis textos del primer número, només trobem en català la segona meitat de l'article «Mamporros» i la meitat dels versos de «Latigazos». Aquesta presència de les dues llengües en el mateix text era freqüent en la premsa satírica de l'època i tenia una finalitat còmica, ja que n'accentuava l'efecte *destrellat*. Es tracta d'un fenomen que trobem ja en el teatre d'Escalante i que Lluís Aracil anomena *macarronisme* (Ramos 1992: 955).

Pel que fa a «Mamporros», la primera meitat està escrita en un castellà molt catalanitzat, amb nombroses interferències lèxiques i fonètiques: «nomenamiento de Alcaldes y síndicos del Ayuntamiento» «anaban a recojer el poder que algunos consejales carlistes tiraban al fango» «disponidos algunos d'ellos á haserse nomenar alcaldes á todo transe». Aquest fet, com ja hem comentat en l'article «La Piña» publicat al *Pim, Pam, Pum*, sembla que té la intenció de parodiar l'ús del castellà per part de les classes altes i cultes, com seria el cas de l'elit liberal local. Pel que fa a la segona meitat de l'article, en canvi, està escrita en valencià de l'època.

Quant al segon número, entre els set textos només n'hi ha un poema en català amb el paròdic títol de «Cant homèric», compost per 35 versos octosíl·labs amb rima assonant en els parells i amb contingut satíric i humorístic, que s'adreça directament a un dels regidors carlins que han dimitit «Taronches», a qui s'acusa de l'embolic polític:

«[...] y a la chunta del Casino
que la porta embolicá.
Diguesme: ¿Qu'es lo que guañes
en posarte de la part
de Testor¹⁸ nostre enemic
de Huguet fanfarró ex sultan
d'este poble desgrasiat?
¿Quimeres? ¿Enveches? ¡Quiá!
Te coneixem la intensió
y els contes t'eixiran mal».

17 Es conserven en l'Hemeroteca Municipal de València (Catàleg Navarro Cabanes 54/521). N'hi ha una còpia a la Biblioteca Municipal d'Algemesí.

18 Pot fer referència a Pascual Testor, diputat provincial liberal

Per últim, hem d'esmentar també l'ús del castellà en la publicitat (paròdica) de la darrera pàgina, en consonància amb el que era l'habitual en l'època i que posa de manifest una pràctica diglòssica: la llengua de prestigi era la llengua apta per als àmbits de prestigi, com el comercial.

3.3. *La Ribera*¹⁹

La Ribera –Semnario inofensivo- és un setmanari bilingüe d'informació local editat per l'associació cultural *Nuevo Club* i dirigit per Manuel Ros amb opinions d'àmbit regional i nacional de caire regeneracionista i reformista. Segons Blasco (1982: 926) es van editar almenys set números entre juliol i agost de 1917, encara que se'n conserven 5²⁰.

La principal característica que advertim en *La Ribera*, si comparem amb els pamflets polítics *Pim, Pam, Pum* i *La Canariera*, és la seua *modernitat*, donat el paper rellevant que hi té la informació, així com per la varietat de continguts, estructurats en diferents seccions i gèneres (opinió, literatura, crònica local, mercats, moviment de població, cultura i espectacles, publicitat). *La Ribera*, tot i estar vinculada al *Partido Reformista*, no és una simple publicació de partit, ans al contrari, és un òrgan d'informació local no sectari atractiu per al gran públic (una altra de les característiques de la *nova premsa*). Això no significa, però, que no expresse una ideologia ni que hi estiga absent el gènere d'opinió o la política.

3.3.1. *El català en La Ribera*

La presència de textos en català en *La Ribera* és quasi insignificant: només n'hi ha dos entre els 59 articles publicats, ambdós de M. Ros, la qual cosa suposa un 3,4% del total. Concretament un poema de caire sentimental i mel·líflu en el primer número, «A riure», i un relat breu en el número 6 de caràcter *pairalista* i romàntic, carregat de tòpics, «La festa del Cristo», que narra un dia al camp en la «festa de les paelles». Aquests textos revelen una curiositat inicial de Ros per experimentar en l'escriptura en català, que més tard culminaria amb l'obra teatral *La Verche de la Salut* (1924). Aquesta falta de formació en llengua pròpia i la manca d'una normativa lingüística condicionen l'ortografia, castellanitzada i sense criteri, i les interferències lèxiques del castellà.

L'actitud lingüística de *La Ribera* també revela una clara diglòssia. Els seus col·laboradors, membres de *Nuevo Club*, són homes inquiets, instruïts i amants de la cultura que utilitzen el setmanari per a publicar els seus textos literaris, sempre en castellà, la qual cosa demostra com l'alfabetització i la cultura venien de la mà de la llengua de l'Estat, llevat de casos excepcionals.

19 Referències bibliogràfiques: Ribelles Comín (1915: 773), Navarro Cabanes (1928: 124), Givanel i Mas (1931: 12), i Blasco (1983: 853)

20 Els números 1, 4, 5, 6 i 7 es conserven en l'Hemeroteca Municipal de València (Catàleg Navarro Cabanes 18/1584) i n'hi ha una còpia a la Biblioteca Municipal d'Algemesí

3.4. *Llevant*²¹

Llevant –Semnari local- és una publicació bilingüe d'informació local amb opinions d'àmbit regional editada per l'associació cultural i instructiva *La Gran Peña* i dirigida per l'escriptor Martí Domínguez. Segons Borràs i Escartí (1989) se'n van publicar deu números, entre el 22 d'agost i el 25 d'octubre de 1931, que es conserven en la Biblioteca Municipal d'Algemesí.

Seguint amb la línia de *La Ribera*, *Llevant* és un setmanari orientat principalment a la informació local de tot tipus, com la crònica social, els successos, les festes, el debat i la política o els espectacles. Fora d'aquest àmbit, la qüestió regionalista i la de la llengua són pràcticament els únics temes de què s'ocupa el setmanari, això sí, de forma profusa i dedicant-li la màxima importància. Pel que fa a la filiació política, podem ubicar *Llevant* en el conservadorisme agrari valencianista liberal de la *Derecha Regional Valenciana* (DRV), si bé la pluralitat és un dels seus trets característics, ja que en les seues pàgines es dona veu a diferents tendències i ideologies, sovint antagòniques. D'altra banda, els textos literaris també són freqüents: poemes, contes i relats publicats pels seus col·laboradors.

Amb una secció pròpia, *Valencianía*, la qüestió valencianista esdevé central en el corpus ideològic de *Llevant*. Al llarg dels nou articles signats per, Benito Segura Lago, Joaquim Pérez, (4), Martí Domínguez, Emilio Conca, Luis Gozalbes i Agustí Alaman, s'exposarà tot un argumentari regionalista i reivindicatiu dels interessos dels valencians, de la seua llengua i del seu autogovern, concretat en l'estatut d'autonomia. Així ho anticipa i justifica l'editorial del segon número:

No obstant, aquest regionalisme no qüestiona la nació espanyola, la qual cosa es veu molt clar en el reportatge sobre *la Fiesta de la Raza*²², i no és tan estrany en la dreta del moment, ja que *El Poble Valencià* (1931), vinculat ideològicament a la DRV, reclamava també la necessitat de l'autonomia. En aquest sentit, Marqués (1974: 123) el justifica com una estratègia electoral: «si aquell pseudoregionalisme se situava a nivell econòmic, enllaçat amb l'agrarisme, la possibilitat d'èxit augmentava».

Però l'article més destacat sobre la qüestió regional és el que escriu Agustí Alaman en el número 10: «Engrandim el País Valencià». En primer lloc pel nom que utilitza, ni València ni Llevant, sinó País Valencià, en consonància amb el moviment nacionalista coetani, articulat al voltant d'*Acció Cultural Valenciana* o l'*Agrupació Valencianista Republicana*, i amb les publicacions *Avant* i *Acció Valenciana* (en la qual va col·laborar el propi Alaman). Alaman també parla de valencianisme (i no només de regionalisme) «[...] lluitem per l'ideal valencianista (llibertat de País Valencià) [...]» i de valencianitzar el poble portant el valencià a la llar i a les escoles, i posa com a exemple Catalunya que «abans d'aplegar al estat d'esplendor en que huí s'encontra, era molt semblant a nosaltres». Alaman

21 Referències bibliogràfiques: Ribelles Comín (1915: 773), Navarro Cabanes (1928: 124), Givanel i Mas (1931: 12), i Blasco (1983: 853)

22 «Mañana, lunes 12 de Octubre, se conmemora la Fiesta de la Raza», *LL*, 8, p.1

conclou que cal treballar «amb molta fe i constància» per mitjà de la premsa perquè «aquest poble valencià òbriga d'una vegada els ulls» i «siga un fet la implantació de la llengua valenciana com a llengua oficial».

3.4.1. *El català en Llevant*

La presència de textos en català en *Llevant* és reduïda, més encara si tenim en compte el caràcter valencianista i reivindicatiu de la mateixa, i se centra en textos literaris de baixa qualitat i algunes col·laboracions d'exaltació regionalista. Així doncs, 19 dels 127 textos publicats, un 15%, estan escrits en català. Aquesta aparent contradicció, com ja hem explicat, es justifica per la *realitat* del moment, un context diglòssic on el català a penes tenia espai fora de l'àmbit col·loquial i on la transmissió de la llengua de pares a fills ja havia començat a aturar-se entre les classes benestants.

Noguesmenys, el valor de la producció en català resideix en la seua varietat: entre els 19 textos esmentats, n'hi ha de molts gèneres diferents: cinc poemes, cinc relats breus, tres articles argumentatius, una carta al setmanari, una sèrie d'endevinalles, un text teatral, un diàleg, una sèrie de textos publicitaris (que promocionen l'ús del valencià) i un text en prosa de caràcter poètic. Aquesta riquesa significa un salt qualitatiu respecte de les publicacions anteriors, motivada per la diferència temporal i per la ideologia valencianista de *Llevant* i el seus desitjos normalitzadors.

De fet el català esdevé un tema fonamental en *Llevant*. A les reivindicacions dels redactors hem de sumar les d'un lector d'Algemesí resident a Barcelona, que reclama més presència de la llengua en el setmanari: «Molt m'agrà que la fadrinalla intel·lectual d'Algemesí escriga un semanari; pero encara m'agradaria més si tot el semanari estiguera escrit en valencià»²³. També resulten molt curiosos els missatges de promoció de la llengua que apareixen al número 9, que reflecteixen una tendència de l'època: que una minoria social (la burgesia) dels pobles agrícoles valencians havia deixat de transmetre's el català de pares a fills:

«Mares! No feu que les vostres chiquetes parlen en castellá. La que millor pensa parlarlo diu sèt aspardenyaes per hora. Si voleu que no es riguen d'elles feu que parlen en valencià».
«Guapísimes admiradores de LLEVANT: si voleu no ser cursis parleu la nostra llengua».
«El llenguaje (parlat o escrit) es per a dir lo que pensem o sentim i aixó ho diguem tots millor en valenciá que en castellá».
«Chiquetes: Exijiu que en els coleges vos enseñen a llegir i a escriure en valenciá [...]».
«Tots els que de chiquets es fan en casa parlar en castellá acaben molt mal: acaben sense saber mai el valenciá ni el castellá i fan el cursi tota sa vida parlant una llengua que no senten».

Malgrat aquesta voluntat normalitzadora, la realitat és molt diferent i en les pàgines de *Llevant* la llengua majoritària és el castellà. El primer editorial ho justifica:

23 Joaquín Puchades, «Lo que nos dice un ilustre paisano que hace 45 años falta de Algemesí», *LL*, 7, p.1

«Quisiéramos que estas hojas íntimas y locales de LLEVANT fuesen redactadas íntegramente en la lengua que balbuceamos nuestras primeras palabras [...] mal que le pese a la castellanizada Iglesia valenciana [...] La necesidad, pues, nos obliga al bilingüismo. Si el público se aficiona a las vulgarizaciones de la lengua Valenciana [...] y tomase cariño preferente por los trabajos que ya en prosa ya en verso se irán ofreciendo por nuestros colaboradores, a dosis de cucharaditas [...] desterraríamos paulatinamente el hoy adaptado bilingüismo [...]»

Per acabar amb el tema de la llengua, és necessari comentar el model proposat, allunyat de l'avantguarda de l'època. *Llevant* entra en el debat lingüístic: defuig del model *arçaitzant* dels renaixencistes, la qual cosa demostra un desfasament sobre aquesta qüestió, ja que aquest havia sigut desestimat dècades enrere, així com del model *catalanitzador* fabrià, que acabaria imposant-se en les Normes del 1932, defensat pels nacionalistes i intel·lectuals en publicacions com *Acció Valenciana*, *Avant* o *Taula de Lletres Valencianes*:

«No creáis, no, que vamos a preceptaros ese valenciano engendro artificial, monopolizador y aristocrático, de cuatro que no han salido a explorar en el pueblo el progreso ineludible de una lengua en el transcurso del tiempo.

No creáis tampoco que vamos a presentaros un valenciano que otra minoría quiere implantar, que sobrepasa los límites de la independencia, para confundirse con el catalán; seguramente que estos propagadores esperan alguna prima de Cambó o de algún catalanista furibundo²⁴».

En canvi, el model gramatical i ortogràfic defensat en *Llevant* és el de Lluís Fullana:

«[...] pues en él vemos quién más interés se ha tomado en editar Gramática y Diccionario que reflejan el verdadero hablar del pueblo levantino, y en el Diccionario, pareciéndonos restringido y pobre el de Fullana, lo sacaremos del pueblo, del antes nombrado, del Gadea y del Escrich».

Els autors dels textos en català són: Juan Segura Lago (4), Martí Domínguez (3), Joaquín Puchades (2), A., José Díez, Joaquim Pérez, Salvador Escartí, *TA-PA-ME*, M. Matas i Agustí Alaman. A més també hi ha un text anònim i un altre signat per la redacció.

4. Conclusions

En aquest estudi hem pogut contextualitzar el *Pim*, *Pam*, *Pum*, *La Canariera*, *La Ribera* i *Llevant* i comprovar com presenten les característiques pròpies d'alguns tipus de premsa de la seua època molt determinats. Mentre que les dues primeres responen clarament al model de premsa satírica carlista de finals del segle XIX i principis del XX, *La Ribera* s'emmarca en un tipus de premsa més modern on guanya terreny la informació front a l'opinió, influenciat pels diaris de masses i

24 «Llanguage», *Ll*, 2, p.2

les noves formes de comunicació. Per la seua banda *Llevant* respon a les inquietuds literàries d'una associació cultural formada per joves de famílies burgeses captivats per l'esclat valencianista de la Segona República.

Mitjançant l'anàlisi de les publicacions també hem pogut copsar la situació política, social, econòmica, cultural i lingüística del moment, així com la visió del món i l'ideari d'aquells que escrivien a les seues pàgines, tot contribuint a la recuperació d'una part de la nostra memòria històrica.

Pel que fa a la llengua, també hem pogut diferenciar tres models: el català dels dos setmanaris carlins, totalment descurat i histriònic; el català de *La Ribera*, usat per a textos literaris simples i iniciàtics; i el català de *Llevant*, molt més madur que els anteriors, amb articles de diferents estils i gèneres molt variats, com l'article d'opinió, la carta al director, la poesia, la narrativa breu, l'endevinalla o la publicitat.

Per tot açò, creiem que la tasca que hem dut a terme de localitzar, compilar, estudiar i, en definitiva, posar en valor aquestes publicacions locals oblidades ha estat profitosa i que pot ser útil per a l'elaboració d'un hipotètic catàleg de la premsa comarcal, autonòmica o de l'àmbit lingüístic del català.

Bibliografia

- Blasco, Ricard (1983), *La premsa del País Valencià (1790-1983). Catàleg bibliogràfic de les publicacions periòdiques aparegudes al País Valencià des de 1790 fins els nostres dies*, I vol, València, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València.
- Borràs, Marc Jesús & Escartí, Vicent Josep (1989), *Llevant, setmanari local 1931, edició anastàtica i breu notícia*, Algemesí, Edicions del Cercle d'Estudis de la Ribera.
- Carrasquer, Antoni [et al.] (1984), «Catàleg de la premsa periòdica a Sueca 1868-1984», *Quaderns de Sueca*, núm.5 (juny), 113-134.
- Chulvi, Berta (1992), «Evolución y factores de desarrollo de la prensa local en la Comunidad Valenciana», dins Laguna, Antonio (ed.), *Dos-cents anys de premsa valenciana*, València, Publicacions de la Generalitat Valenciana
- Ferragud, Carmel & Olivares, Enric (2007), *Temps de Casinos. El casino lliberal d'Algemesí, de la restauració borbònica a l'actualitat (1875-2007)*, Algemesí, Ajuntament d'Algemesí.
- Ferrando, Antoni & Nicolàs, Miquel (1993), *Panorama d'història de la llengua*, València, Tàndem.
- Gómez Mompert, Josep Lluís, (1992), *Gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*, Barcelona, Pòrtic.
- Iranzo, Jaume & Oroval, Josep Lluís (1994), «Estudi de dos setmanaris de Carcaixent *El Avance* i *Juventud* (juliol-novembre de 1933)», *Al-Gezira*, num.8, 335-354.
- Laguna, Antonio (1990), *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*, València, Publicacions de la Generalitat Valenciana.
- . (1999), *El Pueblo: Historia de un diariorepublicano, 1894-1939*, València, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València.
- Lairon, Aurelià & Vercher, Salvador (2004), *Catàleg de les publicacions periòdiques d'Alzira (1856-1976)*, Alzira, Ajuntament d'Alzira.
- Marqués, Josep Vicent (1974). «Derecha Regional Valenciana, les condicions de possibilitat d'un grup polític», *Arguments* 1, p. 123.
- Navarro Cabanes, Josep (1928), *Cataleg bibliografic de la premsa valenciana escrita en nostra llengua y publicada en Valencia, pobles de la provincia i per les colònies valencianes en Madrit, Barcelona, Zaragoza i repúbliques americanes 1586-1927*, València, Diario de València.
- Pérez Moragón, Francesc (1982), *Catàleg de l'Exposició Premsa Valenciana del Segle XX*, València, Acció Cultural del País Valencià.
- Ramos, Rafael (1992), «Una mostra de la llengua a la premsa satírica del segle XIX», dins Laguna, Antonio (ed.), *Dos-cents anys de premsa valenciana*, València, Publicacions de la Generalitat Valenciana.
- Ribelles Comín, José (1984) *Bibliografia de la Lengua Valenciana* 5 vol. Madrid [1ª ed., 1915].